

A LEVÉLTÁR CSÁBÍTÁSA

Arlette Farge: *Le goût de l'archive* (1989) / *The Allure of the Archives* Yale University Press, 2013. 131 old. (Natalie Zemon Davis előszavával)

THE GOOD WAY TO DO HISTORY

New York Review of Books, 2014. január 9.

Tekintsük a címet provokációnak: A levéltár csábítása. Ugyan mi lehetne kevésbé csábító a digitális korban, mint egy védőbeszéd több száz évvel ezelőtt papírra firkantott szavak kibetűzése mellett? A provokációt csak erősíti az a tény, hogy Arlette Farge könyve először franciául 1989-ben, azaz két évvel a Web megalkotása előtt jelent meg – és hol voltak akkor még a későbbi technológiai fejlemények a keresőmotoroktól az okostelefonokig, amelyekhez képest a levéltári kutatás igencsak idejémtúlnak tűnhet.

Farge az egyik legkiválóbb francia történész. Nem láthatta előre az elektronikus kommunikáció kifürkészhetetlen jövőjét, miközben ezt a könyvét írta. Ő a múltba nézett, vissza a XVIII. századba. Hogy mit látott, mire figyelt, azt a francia forradalom 200. évfordulóját övező, épp 1989-ben tetőfokára érő vita is alakította. Akkor kifejtett érveit, hogy az emberi létezésért miért a

levéltárakban őrzött lenyomatait tanulmányozásával próbáljuk megérteni, ma mégis aktuálisabbak, mint valaha. Ha könyvét a XXI. századi kérdések szemszögéből olvassuk, súlyos kétségeket ébreszt bennünk némely közkeletű bölcsesség iránt, amelyekkel naponta traktálnak bennünket a tévés beszélgető műsorok és az újságok véleményrovatai. Csak néhány példa:

1. *Az információk korszakában élünk.* Ez félrevezető: a maga módján minden kor az információk kora volt. Farge *A levéltár csábításában* – de több más könyvében is – elénk tárja, hogyan terjedtek az információk a XVIII. századi Párizs médiumaiban. Főként élőszóban persze, de a beszédnek és a képeknek (s tegyük hozzá: a daloknak) a nyomtatványokkal – filléres füzetekkel és népi metszetekkel – keveredő áradata formálta a gyakran erőszakba torkolló kollektív tudatot. Közvélemény nemcsak az írástudó elit körében volt – ahogyan Jürgen Habermas és követői hiszik – állítja Farge, hanem a köznép körében is.

Csakhogy az a közvélemény nem kapcsolódott a felvilágosodás diskurzusához. A „népi indulatok” (*émotions populaires*, avagy lázongások) hullámaival áradt szét Párizs utcáin, és sokkal nagyobb súlya volt, mint bárminek, ami ma a Twitteren terjed, mint bárminek, ami a történések megszo-kott folyásához tartozik. Az SMS-ek és az okostelefonos fényképek milliókat háborítottak fel, amikor 2010. december 17-én egy tunéziai árus, Mohamed Bouazizi önmaga feláldozásával meggyújtotta az arab tavasz lángját. Farge egy korábbi könyvének megfogalmazását kölcsönvéve elmondható, hogy ugyanígy 1789. július 14-e is „a tömeg logikáját” fejezte ki. *A levéltár csábításából* megtanulhatjuk, hogy

1 ■ Leonid Taycher: *Books of the world, stand up and be counted!* All 129,864,880 of you. *Google Book Search*, 2010. augusztus 5.

2 ■ Irving Goffman: *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Northeastern University Press, Boston, 1986.; Keith Basso: *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language among the Western Apache*. University of New Mexico Press, Albuquerque, 1996.

3 ■ Erről részletesen írtam egy cikkben: *Chasing Paper*. *The New York Review*, 2012. december 6.

az információk mindig is gyűlékonyak voltak, azokban a társadalmakban is, ahol szájról szájra terjedtek.

2. *A neten minden információ elérhető.* Nagy tévedés. Könyváraink anyagának csak egy töredékét digitalizáltuk. A Google egyik mérnökének közismert, de ellenőrizhetetlen becslése szerint a létező 129 864 880 különböző könyv közül mindössze valamivel több, mint 20 milliót digitalizált a Google.¹ Több millió könyv már fellelhetően vagy eltűnt, s az információk jó része soha nem is jutott el a könyvekbe, a modern adatbázisokba meg végképp nem. S a könyvek világán túl még ott az a tágasabb világ, amelyben Arlette Farge hosszú évtizedeken át benne élt: a levéltárak világa. Könyvből megsejthető, micsoda kaland elmerülni egy kéziratgyűjteményben, amely kiterjedtebb és mélyebb mindannál, ami nyomtatásban valaha napvilágot látott

A francia Archives Nationales állománya 378 kilométernyi dokumentumból áll (az iratokkal teli dobozokat tartó polcok hosszával mérve), de ebben még nincsenek benne a honvédelemhez, a külügyekhez és a gyarmatokhoz kapcsolódó anyagok. Csak Franciaország száz vidéki levéltára kb. 2630 kilométernyi dokumentumot őriz. Még több van a városi levéltárakban, a különböző egyetemi archívumokban és magángyűjteményekben. Többségüket még soha el sem olvasták, nem hogy digitalizálták volna. *A levéltár csábítása* remélhetően gondolkodóba ejti azokat, akik azt hiszik, hogy egy számítógép képernyőjén adekvát képet kaphatnak a múlttól.

3. *A jövő digitális.* Ez igaz, bár közhely, s ráadásul félrevezető. Már most is mikroszkopikus egyesek és nullák kombinációival létrehozott digitális üzenetek vesznek körül bennünket anélkül, hogy kiszorították volna a papírra nyomott betűkből alkotott szövegeket. Minden évben több könyvet nyomtatnak ki, mint egy évvel korábban – az éves növekedés 2012-ben az Egyesült Államokban 6 százalékos volt. E-könyvekből is egyre több jelenik meg, bár itt a növekedés lassabb, mint a közelmúltban volt. Félreértelmezi a jelenlegi trendeket és általában a kommunikáció történetét, aki azt hiszi, hogy a jövőben a digitális

kiszorítja az analógot. Az új médiumok nem iktatják ki a régieket, legalábbis rövid távon biztosan nem. Viszont gazdagítják és tágítják az információk horizontját. A bakelitlemezeknek tagadhatatlanul befellegzett, a napilapok is veszélyben vannak, mégis hamis elképzelés, hogy a digitális technológia minden más kommunikációs formát leterít.

A levéltár csábítása helyére teszi ezt a közkeletű tévhitet. Noha nem médiatudományi értekezés – az a diszciplína még alig létezett, amikor ez a könyv íródott –, ékes bizonyíték arra, hogy régimódi kutatásból is származhatnak új felismerések. A levéltárak világában elmerülve tudta Farge megragadni az életnek azt a színezetét, a társadalmi érintkezésnek azon formáit, a különc és a konform viselkedés, a deviancia és az ellenállás mindazon elemeit, amelyek a XVIII. században a párizsi köznép világát alkották. Az ilyen történetírás azokat is meg tudja szólítani, akiket nem különösebben érdekel Párizs múltja. A más diszciplínákban folyó munkával – például Erving Goffman szociológiájával vagy a néhai Keith Basso² antropológiájával – közös vonásainak köszönhetően a társadalomtudományok jövőjének alakításából is kiveszi a részét, függetlenül attól, milyen lesz bennük a digitális–analóg–arány.

A levéltárban elmerülésből persze még nem születik magától jó történeti mű. A levéltár csábítása a kéziratos forrásokban való kitaró és nehéz kutatás sokéves tapasztalatát és azokat a nehézségeket mutatja be, amelyekkel meg kell küzdeni ahhoz, hogy a kutatási eredmények alapján megalkotható legyen egy meggyőző interpretáció. Farge a könyv nagy részét a tapasztalatok leírásának szenteli: egy elképzelt kezdő szemszögéből írott, dőlt betűs fejezetekben ismerteti meg az olvasót a leküzdendő nehézségek sorával: nemcsak azzal az akadályversennyel, amelyet végig kell járni, amíg az embernek kiállítják a kutatótermi belépőjét, hanem a velejáró lelki, sőt testi kényelmetlenségekkel is. A leírás még mindig helytálló a Bibliothèque de l'Arse-nal esetében, ahol gyakran látni Farge-ot a feltornyozott dossziék között, ceruzával a kézben kedvenc helyén, az 1. számú széken; illetve a

majdnem olyan jó 37-esen, amelyikre akkor fanyalodik, ha előbb megivott még egy kávé, vagy túl hosszan olvasta a reggeli újságot.

Viszont az Archives Nationales-ban való kutatásról adott leírása már idejétmúlt. Nincs már meg a katalógusterm, amelyet ironikus túlzással jeges kíngzőkamrának nevez, sem a régi olvasóterem, amelyhez az Hôtel de Soubise csodálatos udvarán átvágva lehetett eljutni. Mindent átszállítottak a Párizstól messzi Pierrefitte-sur-Seine-be, egy modern épületbe, ahol kiváló a fűtés, és 300 kilométernyi polcnak van hely.

Nem számít, Farge beszámolójának lényege máig érvényes. Akárhonnan is helyet a levéltár, amikor először lép be ide az ember, inába száll a bátorsága. Még ha az épület nem félelmetes is, a feladat maga megremiszt: hogyan lehetne e tengernyi telefirkált papírlapból olyasmit előállítani, ami már történetírásnak mondható? Ki kell választani egy sorozatot, vagyis valamelyik, a dokumentumok osztályozásakor használt, rendszerint az iratot keletkeztető intézményhez kötődő kategóriát. Azonban minden sorozat olyan határok közé szorítja a kutatót, amelyek nem engedik, hogy átlássa témája egészét. Még Alexis de Tocqueville is – aki az egyik legnagyobb kutató volt Farge kutatási területén – eltúlozta a monarchia centralizáló törekvéseit azon egyszerű oknál fogva, hogy a királyi intendánsok és Versailles közti levelezést tartalmazó C sorozatot dolgozta fel, amely azt a benyomást kelti, mintha az intendánsok az irányításuk alatt álló területen mindenre rátették volna az állam messzire érő kezét.³

Miután az ember döntött valamelyik sorozat mellett, és hozzáfogna a dokumentumok rendezéséhez, megérkezik az első doboz. Egyik oldalán kibontja a megfakult szalagot, hátrahajítja a doboz tetejét, és kihúzza belőle a legfelső dossziét. S elkezd olvasni egyik iratot a másik után, egyik mappát a másik után, egyik dobozt a másik után – végeláthatatlanul. Hogy lesz ennek értelme?

Farge jó tanácsai meghökkentők. Azt javasolja, másoljunk ki részeket a dokumentumokból. Nem egyet vagy kettőt, hanem több száz részletet.

Másolás közben magunkévá tesszünk egy sajátos nyelvhasználatot – benne olyat is, ami csak egy-egy emberre volt jellemző –, de mindegyik dokumentumot áthatja egy elmúlt kor levegője, amely világosan elkülöníti egymástól a jelent és a múltat. Azt hiszem, Fargenak igaza van. Én is mindig kis kartonlapokkal és ceruzákkal felszerelve léptem be a levéltárakba, és cédulákra hol felírtam egy-egy dokumentum összegeztetett tartalmát, hol részleteket másoltam rájuk, majd a cédulákat cipődobozokba rendeztem, s amikor hozzáfogtam egy-egy könyvem vázlatának megírásához, végigolvastam a dobozokban tárolt céduláimat: ez mintegy pácolódás, míg nem a pórusaimat is annak az elmúlt kornak a levegője járja át.

Nem vitás, hogy ez bűvészkedésnek hangzik. Ha értékes is ez a módszer, bizonyos, hogy elavult. Amikor legutóbb az Archives Nationales-ban dolgoztam, és cédulákra jegyzeteltem – ma már alig kaphatók ezek a kis kartonlapok –, és közben megpróbáltam nem hallani körös-körül a komputereken pötyögő ujjak zaját, reménytelenül ódivatúnak éreztem magam. Aztán elérkeztem egy olyan hosszú és tartalmas irathoz, hogy az ügyeletes levéltárostól kértem segítséget: készíthetnek-e róla fénymásolatot. Mosolyogva felelte, hogy a fénymásoló ideje éppúgy lejárt, mint az írógépeké, és vegyek inkább egy digitális fényképezőgépet. Persze igaza volt. Csakhogy a digitális fényképezőgépet elővéve nagy a kísértés, hogy csak sok-sok képet készítsünk, anélkül hogy elolvassánk a kéziratosokat. Ugyan olvasni később is lehet, már a komputer képernyőjéről, de kétlelem, hogy ez intenzitásban felvehetné a versenyt azzal, amikor ceruzával a kézben az eredeteket olvassuk. Mert elmarad a pácolódás.

S elmarad a felfedezés izalmának jó része is. Farge szól arról, milyen érzés egy ősrégi iratot kézbe venni. A papír tapintása olyan, mint a – sima vagy durva – szöveté. Néha még egy nem kellőképp péppé zúzott ing egy szálát is ki tudtam húzni a rongyból készült papírlapból. A Bastille irataiban kutakodva Farge egy valószínűs ingdarabra is bukkant: a fogoly a mosásba küldött szennyesben a feleségének

üzent rajta, a mosónőnek szóló kérés-sel együtt, hogy juttassa el hozzá az ing-levelet. Ám a börtönőrök megtalálták, elkobozták, s így került el végül a levéltárba.

Farge nagy figyelmet szentel a kézírásnak, hogy egy-egy dokumentum írója mennyire gyakorlott a tollforgatásban. Félig írástudatlanok leveleiből idéz, akik pártfogásért könyörögnek – gyakran a Bastille egyik börtöncellájából. Néha annyira kezdetlegesek – esetleges helyesírás, összefüggéstelen, egymásba folyó szavak –, hogy csak hangosan olvasva hámozható ki az értelmük. Míg az ember kislabizálja őket, átérzi, micsoda erőfeszítésbe került a tollat a különben csak beszélt nyelv rögzítésére kényszeríteni. Egy alkalommal egy házaló kereskedő levele került a kezembe, aki a kiadót arra kérte, küldjön neki újabb könyvszállítmányt, benne

4 *an faires detruí* [azaz négy példányt az Holbach bárónak tulajdonított *L'Enfer détruit ou examen raisonné du dogme de l'éternité des peines* című ateista értekezéséből, továbbá] 2 *heuvre de janjacle rousau* [azaz két példányt Jean-Jacques Rousseau műveiből].⁴

A levél jól mutatja, hogy a *philosophe*-ok műveit a könyvkereskedem legalsó szintjén terjesztették, viszont megható a mérhetetlen távolság a könyvek tartalma és a címüket helyesen leírni sem tudó házaló között. Az írás a maga anyagosságában a kulturális távolságoknak is mércéje.

A kézírásokat kiolvastva Farge igyekszik – gondosan, óvatosan, nem túllépve az ésszerű feltételezések határán – eljutni a bennük dokumentálódó sorsokig. Ez a törekvés jellemzi minden munkáját, hiszen majdnem mind bírósági iratok gondos olvasására, nevezetesen a ma Place du Châtelet-nek nevezett bíróság iratanyagának Y sorozatára támaszkodik: a kisebb súlyú vétségekről szóló bűnügyi információk gazdag tárházára, amelyben évtizedeken át gyűjtötte az anyagot a mindennapi élet mintázatainak megértéséhez. Minél jobban elmerült az anyagban, újabb és újabb részletek kerültek elő, újabb és újabb meglepetések várták, így azután a mintázatok kaleidoszkóp módjára folytonosan változtak.

Az egyik izgalmas felfedezés egy közlekedési dugóval kapcsolatos. A XVIII. századi Párizsban az ilyesmi egyáltalán nem számított ritkaságnak, a szűk utcákon zajló közlekedésnek nem voltak szabályai. Egy nyitott hintó utasa elvesztette a türelmét, amikor egy kocsi elállta az útját. Dühödtt vitába bonyolódott annak kocsisával, majd kirántotta a kardját, és átdöfte a kocsis lovának hasát. Ő volt Sade márki.

Az ilyen aranyrögök ritkák, de aki sokat kutakodik a levéltárakban, mindig találhat olyasmit is, amire egyáltalán nem számított. Ilyenkor az ember témát vált, vagy egyszerre dolgozik az egymáshoz kapcsolódó témák egész során. Arlette Farge könyvről könyvre tökéletesítette ezt a stratégiát, az elsőtől kezdve, amely az élelemlopásra kényszerülő, éhező párizsiakról szól,⁵ a legújabbig, amely egy házasságtörési tárgyalás aprólékosan gondos elemzése.⁶ A témák persze nem maguktól ugranak elő a levéltári dobozokból. Úgy kell felépíteni őket arra támaszkodva, amit jobb híján történeti képzelőerőnek nevezhetünk, s ami leginkább a szimathoz hasonlítható.

Noha vizsgált látványos, rendkívüli eseményeket is – például az 1750. évi lázongásokat, amelyeket az a rémhír váltott ki, hogy a rendőrség elrabolja a munkások gyerekeit⁷ –, Farge elsősorban a köznép mindennapi életének tartalmait kutatja: a piaci pletykát, a női munkát, a küzdelmet azért, hogy kenyér kerüljön az asztalra, a szomszédsági körzetek közti szolidaritást és törésvonalakat. Vigyázz, nehogy egzotikusnak látsd ezt az anyagot – figyelmeztet a levéltári munka kikerülendő „csapdájának” tárgyalásában. Részvét foghat el mindazon homályba vesző életek láttán, amelyek eléd kerülnek, de ne azonosulj velük, mert akkor a magad gondjait

vetíted ki rájuk. Tarts kritikai távolságot az anyagtól! Ne feledkezz meg arról, mennyi önkényességgel járt már a levéltárak létrehozása is, gondolj arra, mi mindent zárnak ki. S mindenekelett állj ellen annak a kísértésnek, hogy fikatív elemeket bevonva írd arról, mit gondolhattak és érezhettek az egykori emberek – ezt hagyd meg a történelmi regényeknek. (Jean-François Parot detektívregény-sorozata az ancien régime utolsó éveiben élő Nicolas Le Floch képzeletbeli rendőrfelügyelőről jól példázza a Farge gyanakvását kiváló műfajt, amely a kiválóan ábrázolt történeti részleteket kitalált érzelmekkel kapcsolja össze.)

Tanácsainak köszönhetően *A levéltár csábítása* akár kézikönyvként is szolgálhat mindazoknak, akik levéltári kutatásba vágnak, de haszonnal forgathatja bárki, akit érdekel, hogyan is állítódik elő a történelem. A laikusok általában azt hiszik, hogy a történészek – lehet, hogy nem tökéletesen, de azért nagyjából – rájönnek, hogyan is történtek a dolgok. A kutatásaik feltárták, azután könyvekbe foglalták a történelmet, s e könyvek ezrei rendben ott sorakoznak a polcokon. Farge viszont azt bizonyítja be, hogy a történetírás bizonytalan. A levéltár bizonyítékokat szállít az érvekhez, vagy éppenséggel rájuk cáfol: amint a dobozok egyik csoportja alapján előtűnik egy mintázat, a következő dobozcsoport vele éppen ellentétes konfigurációt jelez. Többről van itt szó, mint szubjektivitásról vagy a történetmesélés önkényességéről. Ez a nehézség a velejárója annak, hogy számtalan élet töredékeinek sokasága kerül elénk, s mindet be kéne építenünk az emberi létezésről szóló beszámolóinkba.

Amikor Farge elméleti szinten tárgyalja ezt a kérdést, akkor a szokásos tekintélyekre – E. H. Carr-ra és Paul Ricoeurre – hivatkozik. Egyaránt elveti a dogmatikus marxizmust és az antimarxista revizionizmust. Sajnálkodik az Annales-iskolához kötődő kollégáinak „megcsúszásán”, akik az újabb témákról, például a magánélet történetéről írva, nem számoltak kellőképp a konfliktusok tényével. Abban viszont kevésbé siet segítségünkre, hogy a levéltári kutatást hogyan építsük be egy meggyőző történeti okfejtésbe.

4 ■ Robert Darnton: *Édition et sédition. L'univers de la littérature clandestine au XVIIIe siècle*. Gallimard, Paris, 1991. 70. old.

5 ■ *Déliquance et criminalité: Le vol d'aliments à Paris au XVIIIe siècle*. Plon, Paris, 1974.

6 ■ *Un Ruban et des larmes: Un procès en adultère au XVIIIe siècle*. Busclat, Paris, 2011.

7 ■ Arlette Farge – Jacques Revel: *The Vanishing Children of Paris: Rumor and Politics Before the French Revolution*. Harvard University Press, Cambridge, 1991. A könyvről írott recenzióm: Reading a Riot. *New York Review*, 1992. október 22.

Nem igazán meggyőzőek az olyan elvont kifejezései sem, mint mondjuk „a valóságos ontológiája”, talán mivel otthonosabb az iratok tanulmányozásának világában, mint a fogalmi kérdésekről folyó filozófiai elmélkedésekben. Mindazonáltal a levéltári kutatásban szerzett óriási tapasztalata egy olyan probléma mérlegeléséhez vezette el, amelyről eddig nem született megfelelő elemzés. Ezt „az egyediségek áradatának” nevezi. A dossziék ezreinek áttanulmányozása nyomán körvonalázódó esetek mögött mindig ott vannak az egyedi személyek, akikről lehetetlen valamilyen általános állítást megfogalmazni, mert mindig akadnak olyanok is, akiknek tapasztalata ezen általánosításra rácáfol. Kevés történész birkózott eddig ezzel a problémával, mert csak kevesen próbáltak a dokumentumok óriási tömegéből kibontakozó életek vizsgálatával eljutni a mintázatokhoz.

Az egyetlen mai történész, Richard Cobb, akinek kiterjedt levéltári kutatásai összemérhetők Farge teljesítményével, végül feladta a küzdelmet: elvetette az általános tendenciáknak még a gondolatát is, és a történelmet egy örökké változó térben a maga útját járó végtelen sok egyéni létezés összjátékaként gondolta el. Sir Lewis Namier pedig abban a lényegében tagadó általános érvelésben összegezte kimerítő esettanulmányait, amellyel elutasította azt a bevett nézetet, hogy a XVIII. századi brit politika koherens pártok versenyének volna tekinthető. Farge nem hivatkozik sem az ő munkásságukra, sem más tudós kutatóra, aki modellt kínálhatna az általa művelt történetírás számára, hanem csak Michel Foucault-ra.

Foucault útmutatását követve tudott megbirkózni a végtelen sok egyediség problémájával úgy, hogy tiszteletben tartsa minden egyes irat különösségét és annak az életnek az integritását is, amely ha mégoly töredékesen is, de kirajzolódott a papírra vetett tollvonásokból. Foucault tanította meg arra, hogy ne keressen sem közös nevezőket, sem átfogó törvényeket, hanem egy bizonyos nézőpontból, mégpedig a konfliktusmegoldás szempontjából vizsgálja meg a bűneseteket. A konfliktus kreatív is lehet – vallja Farge –, benne tárnak fel „azok a straté-

giai láncolatok, amelyekben az egyének a világban való boldogulásukért küzdenek”. A rendőrségi dokumentumok természetüknél fogva azt mutatják meg, hogyan birkóztak meg az egyének a hatalmi viszonyokba ágyazott antagonizmusokkal, feszültségekkel, viszályal. Farge szavaival a történészek nemcsak az a dolga, hogy feltárja és leírja e küzdelmeket, hanem a mögöttük meghúzódó „grammatikát” is meg kell értenie.

A grammatika, a diskurzus, az idióma manapság vissza-visszatérő fogalmak a társadalomtudományos munkákban. Farge jelzi, hogy Foucault-hoz kapcsolódik, de nem fejt ki, hogyan hasznosítja gondolatait. Ennek módját akkor érthetjük meg, ha 1982-ben megjelent közös könyvüket (*Le Désordre des familles: Lettres de cachet des Archives de la Bastille au XVIIIe siècle*) tanulmányozzuk, amelyben a Bastille levéltárában őrzött rendőrségi iratokból származó hosszú idézetek váltakoznak arról szóló fejtegetésekkel, hogyan értelmezzük a párizsi nép családi életét. Akárcsak a hét évvel később kiadott műben, *A levéltár csábításában*, a hangsúly itt is a dokumentumok nem könnyen átlátható természetén van, a szegény emberek vagy az általuk felfogadott írrok stilizált és tendenciózus retorikáján, amellyel a rendőrfőnöktől azt kéri, avatkozzanak bele családi viszolyukba. A beavatkozás királyi elfogatóparancsok (*lettres de cachet*) formáját öltötte, amelyekkel bárkit le lehetett tartóztatni és bírósági eljárás nélkül bármeddig bebörtönözni – rendszerint valamelyik olcsó fogházban (*maison de force*), mint amilyen a Bicêtre vagy az Hôpital de la Salpêtrière volt. Még a nagyon szegény családok is szívesebben folyamodtak a királyi önkény hatalmához, mint a hatalmas költségekkel, időhúzással és nyilvános megszégyenüléssel járó polgári vagy büntetőtörvényszékhez.

Az esetek között mindenféle konfliktus előfordul: a feleségük móringját elpazarló iszákos férjek; a szeretőjükért gyermekeiket elhagyó feleségek; fiúk, akik inkább csavargók lesznek, de nem járulnak hozzá a bérleti díjhoz; az utcai prostitúciót választó lányok. Az esetek sokaságában Farge és Foucault feltárja a családok és környező

mikrokultúrájuk „morális ökonómiáját”. A „kicsapongásokról” szóló beszámolókat sokaságát mint a kölcsönös kötelezettségek és a becsület közös tudatának fonákját értelmezik. A nők éppoly erőteljesen hangsúlyozzák méltóságukat, mint a férfiak, és a gyermekek elfogadják a jobb életért cserébe a közös küzdelemmel járó korlátozásokat. Farge és Foucault azt állítja, hogy a családi élet minden sebezhetősége ellenére megtalálta egyensúlyi pontját a XVIII. században – szemben azzal a formával, amelyet a következő században öltött, amikor a férj-apa a család ura és a feleség-anya az otthon magánszférájának foglya lett.

Könyvük a rendőrségi levéltár dossziéiból összeállított antológia köré szerveződik, mindegyik dosszié egy-egy különös, az állam karmai közé került egyedi sorsról tanúskodik, összességük viszont az egyik hatalmi rendszerből a másikba vezető társadalmi átalakulásról nyújt általános képet. Ezt az átalakulást Foucault már korábban leírta, nevezetesen a *Felügyelet és büntetésben* (1974), amikor a bűn és a bűnhődés történetét a tudás szerveződésének és intézményeinek megváltozásával kapcsolta össze. Bemutatta, hogy az ancien régime idején az állam a bűnözők testére mért büntetést ereje nyilvános demonstrálásával, míg a XIX. században már a lelkükbe nyúlt, és börtönbe zárta őket, ahol gondolkodásuk és érzéseik kijavítására törekedett.

Foucault jól ismert forrásokkal támasztotta alá ezt a tézist, többek közt Jeremy Bentham mintabörtön-tervével (*Panopticon*, 1791). A *Le Désordre des familles* ezt a tézist kiterjesztette az aprólékos levéltári kutatásra: Foucault engedett a levéltár csábításának, Farge pedig a nagy léptékű történeti téziszhez igazította az egyediségre összpontosító figyelmét. Figyelemre méltó együttműködésük nem vezetett meglepő következtetésekhez – egyet kivéve: a dossziékban felfedezték azt a spirituális elemet, amely az embereket a királyhoz kötötte. Amikor a családok a királyhoz folyamodtak, hogy ügyükbe – megkerülve a bíróságokat – avatkozzék be egy elfogatóparanccsal, akkor a monarchia lényegéhez tartozó szent hatalom forrásához fordultak. Ez történt

A TARTALOMBÓL**Válság/történetek****Kövér György:**

Növekedés és hanyatlás az Osztrák–Magyar Monarchia történelmi emlékezetében

Boa Krisztina:

„[A]z inség olly rém alakban gyakorlá hatását”. Válságreflexiók 1863–1864-ről

Balogh János Mátyás:

A Lloyd-mechanizmus. Krízis és árpolitika a lapkiadásban (1860-as és 1870-es évek)

Bodovics Éva Judit:

Árvízi hangok. Az 1878-as miskolci árvíz megélt személyek történetei

Tamás Ágnes:

Válságtörténetek a humor optikáján keresztül.

A gazdasági válságok, az éhínség és a kolera a korabeli élclapokban

Koloh Gábor:

Demográfiai válság az Ormánságban.

Családrekonstrukciós eredmények a vajszlói anyakönyvi kerületből

Alabán Péter:

A vidék válságai.

Az ipari válságzóna jelenségeinek összefüggései a rendszerváltozás után észak-borsodi bányásztelepülések példáján

Halmos Károly – Klement Judit:

Értékek a romok között. A csődperekben ránk maradt iratfajtákról és irattípusokról

Pogány Ágnes:

A Nagy Válság nagy magyarázatai.

Az 1930-as évek gazdasági válsága az újabb szakirodalom tükrében

A KORALL Szerkesztőségének 2014. évi tematikus számai:

- 55. *Viselet, öltözködés*
- 56. *Iskola, nemzet, társadalmi mobilitás*
- 57. *Egyház, társadalom, konfeszionalizáció a kora újkorban*
- 58. *Lakások és házak Budapesten, 1870–1945*

A Korall Szerkesztőség elérhetőségei:

terjesztes@korall.org, korall@korall.org, www.korall.org
1113 Budapest, Valkói u. 9.

A 2014-es évfolyamra várjuk az előfizetéseket. Kérjük, jelezze szándékát a Szerkesztőségnek, és valamennyi idejű számunkat postázzuk Önnek. Az éves előfizetés ára: 4500 Ft, egy szám ára 1250 Ft. *Nonprofit szervezetként lebetőségünk van az adóbevallások 1%-os felajánlásainak fogadására. Kérjük, ha úgy itéli, tiszteljen meg minket támogatásával!*

Adószámunk: 18255030-1-43

Nevünk: KORALL TÁRSADALOMTÖRTÉNETI EGYESÜLET

akkor is, ha a megbánás élményére hivatkozva a fogvatartottak szabadon engedését kérvényezték. A dossziék stilizált retorikájuk ellenére is jól kivehetően ott lokalizálják ezt az élményt, amit Foucault és Farge a „léleknek” nevezett. A büntetés éppoly mélyen – de másképp – érintette a lelkeket a XVIII. században, mint egy évszázaddal később, mert az igazságszolgáltatási rendszer normális működését megkerülve a köznép körében fejtetten ki hatását.

Megismerkedése a levéltári anyaggal lazított Foucault korábbi, túlsematikus elképzelésén a modern társadalom kialakulásáról. Megismerkedése Foucault-val kitágította Fargenak a semmire sem visszavezethető egyedi esetekre irányuló szemléletét. Együtműködésük nem vezetett egyértelműen új szakaszhoz a történeti tudás fejlődésében, s az internetes kutatás szemszögéből talán archaikusnak is tűnik. Mégis érdemes elgondolkodni róla, ha másért nem, a miatt, hogy a lélek nyomai fellelhetők a levéltári dobozokban. Vajon fellelhetők-e a kibertérben?